

IMMANUEL KANT'DA BİLGİNİN KAYNAĞI PROBLEMİ

Ali TAŞKIN*

Anahtar Kelimeler:

GİRİŞ

Immanuel Kant (1724-1804), spekülâtif felsefe alanında, özellikle epistemolojide açtığı eleştiri çığırını sayesinde kazandığı haklı ünle, felsefe tarihinin en büyük filozoflarından birisi olarak nitelendirilmeye hak kazanmış bir filozoftur.¹ Kant'ın ünü eleştiri felsefesinde öncü olma başarısı ile sınırlı değildir kuşkusuz. Eleştirinin ona kazandırdığı başarılarından birisi de, bilginin kaynağı konusunda çok eskilere dayanan rasyonalizm-ampirizm çatışmasında bir orta yol bulmasıdır. Dogmatik, doğal olarak rasyonalist gelenekten gelen Kant, karşıt felsefenin zirvesi kabul edilen ünlü İskoç filozof David Hume (1711-1776)' un felsefesinin de belki bu denli yankı bulmasına katkıda bulunmuştur. Çok başarılı bir Hume yorumcusu olarak gözüken Kant, Hume'un felsefesini büyük bir ustalıkla tahlil ederek yararlandığı gibi, ampirizmin genel çıkmazlarına da işaret ederek eleştiriler getirmiştir.² Kant'la ilgili bu kısa değerlendirmeden sonra, onun bilginin kaynağı konusundaki düşüncesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşüncesiyle, felsefe tarihinde bu konunun en hararetle tartışmalarına sahne olan ampirizm-rasyonalizm çatışmasının kısa bir tarihçesini vermek istiyoruz.

Varlık bilimi ve değer felsefesine ilişkin tartışmalarla birlikte, felsefenin bir diğer temel konusunu teşkil eden bilgi probleminin temel sorunları ile ilgili tartışmaların kökünü antik çağın derinliklerinde aramak en doğal yol olarak gözükmektedir. Felsefenin konusu doğadan insana yönelince, insanı tanıma çabasının bir parçası olarak, onun en önemli özelliği olan bilme edimi ve bu konuda akla gelebilecek felsefi nitelikli sorular ortaya atılmış ve bu sorulara cevap aranmıştır. Hayatın sıradan kurallarına göre yaşayan insanların aksine filozoflar, her alanda gösterdikleri 'kılı kırk yarma' tavrını bu konuda da göstermişlerdir. Felsefenin önemli problemlerinden olan bilgi probleminin en başında yer alan bilginin kaynağı ile ilgili tartışmalar, felsefe tarihinin kadim iki okulu olan ampirizm ile rasyonalizm arasında

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Felsefe Tarihi Bilim Dalı.

¹ Bkz. Bryan Magee, *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul 2000, s. 173.

² Kant *Prolegomena* adlı eserinde, Hume'un neden-sonuç ilişkisi hakkındaki yorumuna atıfta bulunarak: "İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarıma kurgusal (spekulativen) felsefe alanında bambaşka bir yön vermeme sağlayan, David Hume'un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama Hume kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçla beni harekete geçirdi." İfadeleriyle hem ünlü sözünü söylüyor, hem de Hume'a yönelik eleştirilerde bulunuyordu." Ayrıntılı bilgi için bkz. Immanuel Kant, *Gelecekteki Her Metafizığe Prolegomena*, çev. Ioanna Kuçuradi-Yusuf örnek, Ankara 1995, s. 8. Bu eser buradan itibaren *Prolegomena* olarak anılacaktır.

çetin bir mücadelenin başlamasına ve günümüze kadar gelmesine neden olmuştur.³ Zihinde bulunan genel fikirler ve bilgilerin duyulardan, dolayısıyla deneyden doğduğunu savunan⁴ ampirizm ile, akla öncelik veren, bilginin kaynağı olarak da akli kabul eden⁵ rasyonalizm arasında süregelen bu çatışmanın daha o dönemden temsilcilerine rastlamak mümkündür. Sözelimi, Leukippus (500-440), Demokritos (460-370), ya da Epiküros (342-271)'tan Sokrates (469-399)'e, ondan Platon (427-347)'a, oradan modern ve çağdaş felsefeye, özetle günümüze kadar mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Hattâ, epistemolojik karakterli bir çok mücadeleyi bu iki ana okulun alt tartışmaları şeklinde ifade etmek çok abartılı bir değerlendirme sayılmaz diye düşünüyoruz. Antik çağdan sonra ampirizmin önemli isimleri arasında, William d'Occam (1285-1343) Francis Bacon (1561-1626), Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704)⁶ gibi İngilizler⁷ ve en önemli isim olarak İskoç David Hume (1711-1776)'u katabiliriz. Bilginin kaynağı olarak akli gören rasyonalistlerin antik çağdan sonra en önemli temsilcileri ise yeni çağdan itibaren, René Descartes (1596-1650), Baruch Benedictus Spinoza (1632-1677), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) ve Christian Wolff (1679-1754) gibi isimlerdir.⁸

Bu iki karşıt okulu ılımlı bir noktaya çekme çabaları da eksik olmamıştır felsefe tarihi boyunca. Aristoteles (384-322)'le başlayan bu gelenek Leibniz'le sürmüş, ancak Kant'la büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır denilebilir. Çünkü ilk iki teşebbüs bir kısım ilerlemeler kaydetse bile tam anlamıyla başarılı olamamıştır.⁹ Dogmatik karakterli bir felsefi anlayıştan gelen ve iki görüşten kriticizm adını alan yeni bir görüş geliştirerek¹⁰ bu iki düşman kutupta yer alan görüşün birleştiricisi olma kararlılığında gözüken Kant, işe bilginin kaynaklarını eleştirerek başlamıştır.¹¹ Ampirizm-rasyonalizm çatışmasında kendisine bir hakem rolü verilmiş gibi hareket eden¹² Kant'ın, bilgi felsefesinin temelini oluşturan, bilginin kökeninde deneyin mi yoksa aklın mı? yahut her ikisinin mi aranması gerekir? sorular ile bu sorulara verilecek cevapların bilginin oluşmasına katkısı bizim bu araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

I. Kant ve Eleştiricilik (Kriticizm)

Kant'ın, aklın kendi sorularını bile tam anlamıyla yanıtlamada yetkin olmadığı tespitini yaptıktan sonra deneyci okulun akıl ve duyular konusundaki nihai görüşleriyle paralel bir noktaya geldiği gözükmektedir. Ancak, Kant, görgücülüğün temel çıkması olarak kabul edilen, *bütün bilgilerin deneyden geldiği ve bütün değerini onunla bulduğu, bunun ötesinde bir bilgiden söz edilemeyeceği*, şeklinde ifade edebileceğimiz klasik söyleme hiçbir zaman iltifat etmemiştir. Kant'a göre, ampirizmin, bütün bilgilerin deneyle başladığı, iddiası önemli bir değer taşır ama burası bir ara duraktır; zira o, "Tüm bilgilerimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku olamaz, ama tüm bilgimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan

³ A. R. Lacey, *A Dictionary of Philosophy*, New York 1986, s. 243. Peter A. Angeles, *A Dictionary of Philosophy*, New York 1981, s. 64; Bertrand Russell, *Diş Dünya üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul 1996, s. 8; Ayer, *a.g.e.*, s. 111.

⁴ Angeles, *a.g.e.*, s. 75.

⁵ Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 9. Bu eser artık kısaca Bolay, *Sözlük* olarak anılacaktır.

⁶ Ampirizmin en önemli ismi olarak kabul edilen Locke'un, sistemin temeli kabul edilen "insanda doğuştan bilgiler yoktur" tezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul 1996, s. 63-74.

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *İlim Felsefesi*, Ankara 1969, s. 82; Prof. Dr. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Ankara 1969, s. 213.

⁸ *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy & Philosophers*, Ed. J. O. Urmson & Jonathan Rée, London 1992, s. 20.

⁹ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara 1972, s. 57, 62-63

¹⁰ Ülken, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹ Abbé Barbe, *Tarih-i Felsefe*, Çev. Bohor İsrâil, İstanbul 1331, s. 395.

¹² Geoffery Warnock, (Magee, *a.g.e.*, içerisinde), s. 174.

tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz"¹³ sözleriyle katı deneyicilikle arasına bir mesafe koymuştur. Kant yola çıkarken asıl hedef olarak, deneyimle elde edilemeyen, ancak insan aklının soru sormaktan kendisini hiçbir zaman alamadığı ve rahatsız olduğu, bilimlerin kraliçesi olarak nitelendirilen metafizik'in imkân ya da imkânsızlığını tespit etmeyi seçmiştir.¹⁴ Burada sorulan sorular *Tanrı, özgürlük ve ruhun ölümsüzlüğü* ile özetlenebilecek, deneyimin ötesinde yer alan konulara getirilecek açıklamalarla sınırlıdır.¹⁵ Deneyicilerden üstün olarak, Kant'ın belki de en önemli özelliği, aklı düşüğü çıkmazdan yine akıl sayesinde kurtarmaya çalışmaktır. "O ampiristlerin ideler ve prensipler hakkındaki yanlış anlayışını geride bırakıyor, şüpheyi yer vermeden bütün *a priori* bilginin ancak zamanla elde edilmesi gerektiğini gösteriyordu."¹⁶ Deneyicilik ve akılcılık güçlü temsilciler tarafından savunulmasına rağmen içerisinde çabaladığı bir çok açmazdan kurtulamamışken, Kant'ın her iki sistemi uzlaştırmaya girişmesi, hem büyük bir cesaret hem de deha gerektiren bir iş olacaktır kuşkusuz. Sorunun güçlüğünü bilen filozofun önünde üç yol vardı, ya ampirizme, ya rasyonalizme girecek ya da bu iki yoldan başka bir yol tutacaktı. Kant'ın ilk iki seçeneğe birisini seçmesi mevcut durumun devamı anlamına geleceği için, ne dogmatizme ne de ampirizme gereğinden fazla prim vermeyerek, kendine özgü bir felsefe ortaya koydu ki, bu, felsefe tarihine "kritisizm" olarak geçen, Kant'ın özel felsefesinin adından başka bir şey değildi.¹⁷ Bu değerlendirmeler Kant'ın bir yerde eklektik bir rol üstlendiğini, bir nevi dogmatizm ve septsizmin sentezini yapan bir filozof olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁸

A. Bilginin Kaynağı Konusunda Eleştirinin Yeri ve Önemi

Orta çağda Gazâlî (1059-1111)'nin aklın sınırları ve kapasitesini tespiti yönelik olarak başlattığı eleştiri geleneği,¹⁹ John Locke, özellikle David Hume (1711-1776) ile, aklı tek karar mercii olarak gören rasyonalizmin katı tutumuna yönelik bir tavır olarak geliştirilmiş ve asıl anlamını Kant sayesinde bulmuştur. Ünlü İskoç filozof Hume ile karşılaştırıldığında Kant'ın bilgi felsefesi, aklın sınırları ve ehliyeti konusunda ondan ilham almakla birlikte,²⁰ onun çok ötesinde bilim tarihinde atılmış büyük bir adımdır.²¹ Kant'ın Hume sayesinde dogmatik uykusundan uyanmasına rağmen onu birçok noktada eleştirmesine ve ortaya yepyeni bir üslup çıkarmasına da değinmek gerekir.²²

Kant'ın çıkış noktalarından biri de, her ne kadar kendisi de bir zamanlar dogmatik olarak görünmüşse de,²³ dogmatizmi ve septsizmi yıkmaya yöneliktir.²⁴ Ona göre, duyuşal dünya, bilgimizin ve deneyimizin tek verisini oluşturur, ve bilgi, duyunun verileri ve olgularıyla mümkün olur. Anlaşılır dünya ise "teorik bir yanılısama"dan başka bir şey değildir. Salt aklın gücü yanılısattıcıdır; anlama yetisinin (verstand) ilkeleri, numenler alanına değil fenomenler alanına uygulanabilir; buna da Kant, "Transendental diyalektik" der. Akıl kendi sınırlarını bilmek zorundadır.; aklı

¹³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 1993, s. 37-38. Bu eser buradan itibaren *Eleştiri* olarak anılacaktır.

¹⁴ A.g.e., s. 38.

¹⁵ A.g.e., s. 39.

¹⁶ Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul 1967, s. 68.

¹⁷ Bkz. Mehmet Emin, *Kant ve Felsefesi*, İstanbul 1339, s. 64-65.

¹⁸ Bkz. Barbe, a.g.e., s. 395; Heimsoeth, a.g.e., s. 67-70; Ülken, *Genel Felsefe dersleri*, s.74.

¹⁹ Gazâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, tah. Kasım Nuri-Muhyiddin Necip, Dımaşk 1991, s. 67.

²⁰ Kant, *Prolegomena*, s. 8.

²¹ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1928, s. 30

²² Kant, *Prolegomena*, s. 6, 8-9.

²³ İhsan Kongar, *Felsefe*, İstanbul 1952, s. 36.

²⁴ Kant, şüpheciliğin insan aklı için bir dinlenme yeri olabileceğini, bu sayede aklın, dogmatik düşüncelerini irdeleyip daha ileri ve güvenli bir yere götürmesinde yardımcı olacağını, ama burasının akıl için sürekli kalınacak bir yer olamayacağını belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kant *Eleştiri*, s. 351-355; krş. Ülken, *İlim Felsefesi*, s. 123.

sınırlamak demek, onun nesnelliğini gerçekleştirmek demektir.²⁵ Aklın açmazları ve çizilmesi gereken sınırları hakkında da Kant şu görüşleri dile getirir: “Eğer usumuz bizi bilgiye susamışlığın en yeğin olduğu yerde yalnız bırakmakla yetinmeyip bir de oyalamalarla geciktiriyor ve en sonunda aldatıyorsa, ona güvenmek için nedenlerimiz olduğunu düşünebilir miyiz? Ya da, eğer yol şimdiye dek yalnızca kaçırılmışsa, o zaman yenilenecek araştırma çabalarında bizi öncelemiş başkalarından daha şanslı olacağımızı ummak için işe yarayacak herhangi bir belirti var mıdır?”²⁶

B. Eleştirinin Yöntemi

Kritisizmin amacınının, bir taraftan, eşyadan yola çıkan ampirizm ile doğruluk derecesi tartışılan bilginin gerçeğe uygunluğunu teyit etmek; diğer taraftan metafiziği bizzat dogmatik-rasyonalistlerin elinden kurtarmak olacağı anlaşılmalı olmaktadır. Kritisizm bunu nasıl bir yol takip ederek yapacaktır? Kant’a göre bu hedefe ulaşmak için eski felsefi yöntemleri kullanmaktan vazgeçmek gerekir. Hem dogmatizm taraftarları hem de ampirizm taraftarları derin düşüncelerimizin (tefekkür) özel konusunu eşyanın teşkil ettiğini kabul etmektedirler. Bir kere bu varsayımı reddetmek gerekir. Yani kabul etmelidir ki bilgi, zihnin eşya üzerindeki etkisiyle ortaya çıkar. Kant eşyadan değil zihinden yola çıkmaktadır. Diğer taraftan eski metafizikçiler bilgiyi metafiziksel temellere dayandırmak istiyorlar, ampiristler ise bu metafiziksel esasları yıkmak suretiyle bilginin sıhhatinde şüphe doğurabilecek bir anlayış meydana getiriyorlardı.²⁷ Böylece Kant, kritisizm aracılığıyla metafizik incelemenin de sağlıklı bir zemine oturmasını sağlamaya çalışacaktır. Şöyle der Kant: “Zaman oldu metafizik tüm bilimlerin kraliçesi olarak adlandırıldı... Şimdi çağın modası ona küçümseyerek bakmaktır... Başlangıçta dogmacıların yönetimi altında despotik bir egemenliği vardı ama yürürlükteki yasama düzeni eski barbarlığın izlerini taşıdığı için, kuşkucular, tüm yerleşik yapılardan tiksinen bir tür göçebeler kümesi, zaman zaman bu yurttaşlık birliğini parçaladılar. Ne mutlu ki, sayıca az oldukları için onun yeniden kendini kurma çabalarını engelleyemediler, gerçi bunun için kendi içinde tutarlı hiçbir plan olmasa da.”²⁸ Kant, Locke’un, deneyle metafiziğin arasını ayırmak istemesini ve bu uygulamasını sert bir şekilde eleştirmiş: “...Metafizik bir kez daha eski kurt yeniği dogmatizme geri dönmüştür” demiştir.²⁹ Kant dogmatik yöntemlerle, deneyci yöntemlerin metafizik üzerinde sürdürdükleri yolun çıkmazına işaret ederek, onların bir üslup değişikliği ile kendilerini çetin sorulardan kurtardıklarını sandıklarını ama küçümsedikleri metafiziksel iddialara bir şekilde yeniden düştüklerini belirtir. İlgilenilmemekle metafiziğin ortadan kaldırılamayacağını savunan Kant, akıl için en zor olan bir görevi, kendini bilme görevini, vermek için bir mahkeme kurulması gerektiğinden söz eder. Öyle bir mahkeme kurulmalı ki, “... ona haklı savlarında güvence verirken, buna karşı tüm temelsiz istemlerini zora dayalı bir hükümlerle değil kendisinin ebedi ve değişmez yasalarına göre dışlayabilecektir. Ve bu mahkeme arı usun eleştirisinin kendisinden başka bir şey değildir”³⁰ der Kant. Bu eleştirinin kitapların ya da gelmiş geçmiş sistemlerin değil, genel olarak akıl yetisinin eleştirisi olacağını bununla da “metafiziğin mümkün olup-olmadığını tespit edeceğini belirtir filozof.”³¹

Kant’ın işaret ettiği bir önemli nokta da şudur: “Şimdiye dek usu deneyimden özgür kullanımında kendi kendisi ile bozuşmaya götüren tüm yanılgıları gidermenin bir yolunu bulmuş olmakla övünebilirim. Onun sorularını insan usunun yeteneksizliği gibi bir gerekçeyle geçiştirmedim; tersine, bunları ilkelere göre tam olarak belirledim

²⁵ Kant, *a.g.e.*, s. 33.

²⁶ *A.g.e.*, s. 24.

²⁷ M. Emin, *a.g.e.*, s. 60.

²⁸ Kant, *Eleştiri*, s. 17.

²⁹ *A.g.e.*, a.yer.

³⁰ Kant, *Eleştiri*, s. 18.

³¹ *A.g.e.*, a.yer.

ve, usun kendi yanlış anladığı noktaları ortaya çıkardıktan sonra, bunları ona tam doyum verecek bir yolda çözümlerim. Şunu söylemeyi göze alabilirim ki, burada çözülmemiş ya da çözümü için en azından bir anahtar sunulmamış tek bir metafiziksel sorun yoktur.³² Kant bunu yaparken de Hume'un deneyle akıl arasına sınır koyarak vardığı şüpheli tavrı göstermiyor, tam aksine akli zorlamayı sürdürüyor.³³ Kant akli böyle bir amaçla eleştirirken deney ve onun akıldaki temeli ile birbirleri arasındaki başka ilişkilerden de söz eder. Ona göre bilgi için hem deney, hem de zihin gereklidir. Hem dış dünyadan gelen şeylere, hem de zihnin bu şeyler üzerine kendi damgasını vurmasına ihtiyaç vardır. Kant'ın ünlü sözü ile "görüşüz (deneysiz) kavramlar boş, kavramsız (yani aklın kalıpları olmaksızın) görümler kördür."³⁴ Kant'ın empirizm ile rasyonalizm arasındaki dengeyi bulmasına ve uzlaştırıcı tavrına en güzel örnek olarak onun bu sözleri verilebilir.

II. KANT'IN BİLGİ KURAMINDA BİLGİNİN KAYNAĞI SORUNU

A. Bilginin Kaynağı ve Önemi Çerçevesinde Akıl ve Deney Genel Bir Bakış

Kant, bilginin kaynağı ile ilgili probleme akıl ve deneyin birbirleriyle ilişkisini ve kritisizmin hedefini gösteren şu sözlerle başlamaktadır: "İnsan usu bilgisinin bir türünde özel bir yazgı ile karşı karşıyadır: Öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki, bunları göz ardı edemez, çünkü, ona kendi doğası tarafından verilirler; ve gene de onları yanıtlanamaz, çünkü, insan usunun tüm yeteneğini aşarlar. Us bu duruma hiç suçu olmaksızın düşer. Öyle ilkelerden yola çıkar ki, bunların deneyimin akışında kullanılmaları kaçınılmazdır ve aynı zamanda deneyim tarafından yeterince doğrulanırlar. Bunlarla (kendi doğasının bir sonucu olarak) her zaman daha da yüksek, daha da uzak koşullara yükselir. Ama orada görür ki, bu yolda işi her zaman tamamlanmamış kalmak zorundadır, çünkü sorular hiç bitmez; bu yüzden öyle ilkelere başvurmayı zorunlu görür ki, bunlar tüm olanaklı deneyim kullanımını aşarlar, ve gene de öylesine kuşkudan muaf görünürler ki, sıradan insan usu bile onlarla anlaşma içindedir. Ama us böylelikle bulanıklık ve çelişki içine düşer, ve tam bu nedenle herhangi bir yerde gizlenmiş yanlışların temelde yatıyor olmaları gerektiği varsısını çıkarsa da, bunları ortaya seremez; çünkü yararlandığı ilkeler, tüm deneyim sınırlarının ötesine geçtikleri için, bundan böyle deneyimden gelecek hiçbir denek taşıyı tanımazlar. Bu sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı metafizik olarak adlandırılır."³⁵ Hume'u şüpheye düşüren insan aklının, anlama yetisinin (understanding) sınırlarını aşan sorular sormadaki bu doyumsuzluğu,³⁶ Kant'ın da kafasını karıştırmış olacak ki, felsefesinin temelini bilgi kaynaklarının kapasitesini ölçerek başlayıp bu zor alanın (metafizik) bilgisinin bunlarla sağlanıp sağlanamayacağını tespit için büyük bir çaba içerisine girmiştir.

Kant, bir tarafta bu zorluklardan söz ederken, başka bir yerde, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde de, insanın iç ve dış dünyanın tefekküründen kendisini alamadığını ve bilgiye olan merakını şu ifadelerle anlatmaya çalışmaktadır: "İki şey

³² A.g.e., a.yer.

³³ Üstelik Kant, Hume'u bazı noktalarda ilham kaynağı olarak gördüğü gibi, onu, kendisinin kurmaya çalıştığı metafiziği gemi benzetmesi yaparak karaya oturttuğunu söylemekten de çekinmez. Bkz Kant, *Prolegomena*, s. 10. Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi* adlı eserini baz alan bazı felsefecilerin, onun aklın antinomilere düşerek, ruh evren ve Tanrı gibi konuları bilmeye ehliyetsiz olduğunu söyleyerek şüpheli bir sonuca vardığını söylemeleri pek kabul görmemiştir. Zira Kant'ın felsefesi orada durmamış Pratik aklın Eleştirisi ve buna paralel olarak metafiziğe giriş olarak adlandırılan ünlü *Prolegomena* ile sürmüştür. Belki onun yalnızca usa vurma vasıtasıyla, ruhun ebediliği, evren, Tanrı gibi idelerin realitesinin bilinemeyeceğini söylediği kabul edilebilir, ancak, bunları inkar ettiğini söylemek mümkün değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul 1993, s. 322.

³⁴ A.g.e., s. 66.

³⁵ Kant, *Eleştirisi*, s. 17.

³⁶ Krş. David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Chicago 1927, s. 4-5.

üzerinde sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufukumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi var oluşumun bilincine bağlıyorum. İki, dıştaki duyular dünyasında benim bulunduğum yerde başlıyor ve içinde bulunduğum bağlantılar ağını, dünyalar üzerine dünyalardan ve sistemler sistemlerinden oluşan, ayrıca da dönemli hareketlerinin sınırsız zamanlarına, bu zamanların başlangıcına ve devamına doğru uzanan bu uçsuz bucaksız büyüklüğe dek genişletiyor. İkincisi, benim görünmez benliğimde, kişiliğimde başlıyor ve kendimi gerçek sonsuzluğu olan, ama yalnızca anlama yetisince fark edilebilen bir dünya içinde kendi gözümün önüne getiriyor. Bu dünyayla (ve onun aracılığıyla aynı zamanda bütün o görülebilen dünyalarla) ben kendimi, orada olduğu gibi sırf rastlantısal bir bağlantı içinde değil, genel ve zorunlu bir bağlantı içinde tanıyorum. İlk görünüm, sayısız dünyaların çokluğu görünümü, benim, kısa bir süre için (nasıl olduğunu bilmediğim bir şekilde) yaşama gücüyle donatıldıktan sonra, kendisinden oluştuğu maddeyi (evrende sırf bir nokta olan) bu gezegene geri vermesi gereken *hayvansal bir yaratık olarak* önemini adeta yok eder. Buna karşılık, ikincisi, *düşünen bir varlık olarak* değerimi, kişiliğim aracılığıyla, sonsuza dek artırır; çünkü bu kişilikte ahlak yasası, hayvanlıktan, hatta bütün duyular dünyasından bağımsız bir yaşamı- en azından varoluşumuzun bu yasa tarafından bu amaca uygun belirlenişinden, bu yaşamın koşulları ile ve sınırlarıyla sınırlanmamış olup sonsuza doğru uzanan bu belirlenışten açığa çıktığı kadarıyla açığa çıkar.³⁷

İnsan için vazgeçilmez olan bilgi, filozofların dünyasında, fizikçilerin dünyasında tabiat mesabesinde. Nasıl ki fizikçiler tabiatı bir olgu olarak kabul edip her yönüyle incelemeye çalışıyorlarsa, filozoflar da bilgi için aynı yöntemi uygulamaktadırlar. Kant'da hemen bütün mesaisini bilginin kaynağı, imkanı ve sınırı ile ilgili sorunları yeni bir bakış açısı ile incelemeye vermiştir. Bilgi felsefesini büyük ölçüde *Salt Aklın Kritiği* adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserin girişi bilginin kaynağı ile ilgili olarak yapılan tartışmalara yeni boyut kazandırdığı çeşitli tartışmalara ayrılmıştır. Kant, bilginin kaynağı ile ilgili şu sözlerle başlar: "Tüm bilginin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku olamaz; çünkü bilgi yetisi eğer duyularımız uyararak bir yandan kendiliğinden tasarımlar yaratan, öte yandan bunları karşılaştırmak ve bağlayarak ya da ayırarak duysal izlenimlerin ham gerecini nesnelere deneyim denilen bir bilgisine işlemek için zihin etkinliğimizi harekete geçiren nesnelere yoluyla olmasaydı başka hangi yolla uygulamaya geçirilebilirdi? Öyleyse zamana göre bizde hiçbir bilgi deneyimi öncelemez ve tüm bilgi deneyimle başlar"³⁸ Ancak, der Kant, deneyim hiçbir biçimde zekamızı sınırlayacak olan biricik alan değildir. Deneyim hiç kuşkusuz bize neyin var olduğunu söyler, ama zorunlu olarak başka türlü değil de öyle olması gerektiğini değil. Bu yüzden bize hiçbir zaman gerçek evrensellik veremez. Akıl bu tür bilgilerle doyurulmaktan çok uyarılır.³⁹ Dikkat edilirse filozof deneyim aklı tatmin etmekten çok uyanmasına, daha da ileri bilgiler peşinde koşmasına neden olduğunu açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla akıl, içi zorunluluk karakteri taşıyan, evrensel nitelikli bilgi peşinde koşmaktan bir an bile geri durmaz. Bu karakterde bilgi için Kant, deneyimden bağımsız açık ve pekin bir bilgi dediği *a priori* deyimini kullanır.

A priori Bilgiler ve Özellikleri

Kant, deneyimden tümüyle bağımsız, zorunlu, evrensel özelliklerle nitelediği bir bilginin mümkün olup olmadığı sorusunu sorar. Deneyimlerimizin içerisinde bile

³⁷ A.g.e., s. 174-175.

³⁸ Kant, *Eleştiri*, s. 37.

³⁹ A.g.e., s. 37.

kök olarak bulabileceğimiz, deneyden bağımsız ve önce gelen bir bilgi vardır, sıradan zihin bile hiçbir zaman onlarsız olamaz Kant'a göre.⁴⁰ Bu tür bilgi *a priori* olarak adlandırılır ve kaynağını *a posteriori* deneyimden bulan görgül bilgiden ayırır.⁴¹ Kant, *a priori bilgi'nin* kesin olarak deneyimden ya da kendisini deneyimden ödünç almış evrensel bir kuraldan almaması gerekir der. Örneğin, kendi evinin temelini altını kazan bir kimse evinin yıkılacağını onun yıkılmasını beklemeden bilebilirdi denilirse, bunu gene de *a priori* olarak bilemezdi çünkü, daha önce cisimlerin ağır olduklarını ve destekleri uzaklaştırılınca düştükleri deneyim yoluyla öğrenilmiş olması gerekirdi, der Kant.⁴² Kant'a göre deneyimden önce gelen *a priori* bilgiler için birkaç örnek vermek gerekirse, öncelikle *zaman* ve *mekân*; gibi zihnin salt formlarını; *evren*, *ruh* ve *Tanrı* gibi aklın *a priori* sentezleri gibi metafizik unsurları;⁴³ "iki nokta arasında ancak bir doğru çizgi geçer",⁴⁴ "uzayın üç boyutu vardır", "her etkinin bir nedeni vardır"⁴⁵ gibi kuralları saymak mümkündür. Kant'ın kategorilerinin tümü de *a priori* bilgiler sınıfına girer. Öyleyse bu noktadan sonra *a priori* bilgiler derken mutlak olarak deneyimden bağımsız olan bilgileri anlayacağız.

A priori bilgi için deneyden bağımsız olması onun kesin olması için yeterli değildir der Kant. Burada deneyimle elde edilen tacrübî bilgi ile arı bilgi dediği *a priori* bilgiyi birbirinden ayıran bir karakterden söz eder ve: "Deneyim hiç kuşkusuz bir şeyin şu ya da bu doğada olduğunu öğretir, başka türlü olamayacak olduğunu değil,"⁴⁶ der. Bu durumda deneyimle elde edilen bilgilerde olamayan bir özellikten söz ediyor Kant, o da "düşünüldüğünde zorunluluğu ile düşünülen bir önerme varsa, bu *a priori* bir yargıdır" sözlerinde ifadesini bulan *a priori* bilginin *zorunlu* olması koşuludur. Deney bilgisi ile *a priori* bilgi arasındaki diğer farklılık ise şudur: Deneyim, yargılarına tümevarım yoluyla ancak varsayımlı ve muhtemel *evrensellik* verebilirken — zira bu yöntemle biz ancak şimdiye kadar gördüklerimizde bu kurala aykırı bir durum yoktur diyebiliriz — diğer taraftan, eğer bir yargı mutlak evrensellik içinde hiçbir istisnaya olanak tanımayacak şekilde düşünülüyorsa, o zaman o yargı deneyden türetilmemiştir ve *a priori* bir yargıdır. Böylece Kant'ın *a priori* yargıda aradığı ikinci koşulun *evrensellik* olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak zorunluluk ve evrensellik bir *a priori* bilginin güvenilir özellikleridir. Kant, daha sonra zorunlu ve mutlak anlamda evrensel arı *a priori* yargıların insan bilgisinde fiilen bulduklarını matematik biliminin gösterdiğini belirtir. Sıradan zeka kullanımından bir örnek olarak "Tüm değişimlerin birer nedeni olmalıdır" önermesini vererek, Hume'un nedensellik konusundaki yaklaşımını eleştirir ve neden kavramının kendisinin bir etki ile bağıntısının zorunluluğunu ve bir kuralın gerçek evrenselliği kavramını açıkça kapsadığını öne sürer.⁴⁷

Esasen, deneyim-akıl ilişkisinde çok önemli tahlilleri *a priori* önerme ya da yargı çerçevesinde yapan Kant, matematiksel ilkelere başvurmaksızın da *a priori* ilkelerin fiili durumlarını, deney için bunların vazgeçilmezliğini kanıtlamanın mümkün olduğunu belirtir. Çünkü, deneyimin kendisi *a priori* olmaksızın pekinliğini nereden alabilirdi? der. Öte yandan, yalnızca yargılarda değil kavramlarda bile bunların *a priori* kökeni kendisini gösterir. Örneğin bir cisme ilişkin deneyim kavramımızdan, onda bulunan renk, ses, sertlik, yumuşaklık, ağırlık, katılık uzaklaştırılmış olsa da, geriye bütünüyle kaybolmuş olan cismin kaplamış olduğu mekân kalır. Benzer olarak, cisimsel olan ya da olmayan herhangi bir nesneye ilişkin tecrübî kavramımızdan

⁴⁰ A.g.e., s. 38.

⁴¹ A.g.e., s. 37.

⁴² A.g.e., s. 38.

⁴³ A.g.e., s. 325.

⁴⁴ A.g.e., s. 156.

⁴⁵ A.g.e., s. 158.

⁴⁶ A.g.e., s. 38.

⁴⁷ Bkz. A.g.e., s. 39.

deneyimin bize öğrettiği bütün özellikleri uzaklaştıracak olsak bile, gene de onda cevher ve cevhere ilişkin bir düşünceyi engellenemeyeceğini vurgulayan Kant, “bu kavramın kendini bize dayatışındaki zorunluluk yoluyla *a priori* bilginin yetimizde yeri olduğunu kabul etmeliyiz,” der.⁴⁸

Felsefenin ihtiyaç duyduğu, *a priori* bilginin imkanı, ilkeleri ve alanını belirleyecek bilimi kurma kararlılığında olduğunu yineleyen Kant, tam olarak görünür dünyanın ötesine, deneyimin hiçbir yönlendirme ya da düzeltme yapamadığı alana geçen bu son bilgilerle ilgili araştırmaların zihnin tüm yanımlarının göze alınarak yapılmasının zorunlu olduğunu belirtir. Kant’ın varılmasını istediği bu alan, *salt aklın*, *Tanrı*, *özgürlük* ve *ölümsüzlük*, gibi, soruların çözümüne yönelen, dogmatik karakter taşıyan *metafizik* alandır. Aklın, böylesine bir girişime yetenekli olup olmadığına bakmaksızın göreve talip olduğunu belirten filozofumuz, matematiğin, evrensel kuralıyla deneyimlerin de ötesine geçebileceğimizi gösterdiğini belirtir. Kant, “Bir kez deneyimin çemberinin ötesine geçtiğimiz zaman, deneyim tarafından çürütülemeyeceğimizden eminizdir” şeklinde ifade ettiği akıl yürütmeyle, bilimizi genişletme iştiağı böylesine güçlüdür ki, ancak karşılaşılabilecek açık bir çelişki yoluyla ilerleyişimizde durdurulabiliriz der.⁴⁹ Ancak bundan kaçınmak mümkündür, çünkü matematik bize deneyimden bağımsız olarak *a priori* bilgide ne kadar ilerleyebileceğimizin parlak bir örneğini verir.⁵⁰ Kant, matematiksel yöntemde gördüğü bu tatmin olma durumunu aşkın konulara da yayma eğiliminde olan akıl için Platon’un, arı zihnin sınırlarını aşan konulara sınır tanımaksızın dalmasını ve bu alandaki bilgileri test etmekten uzak durmasını eleştirir.⁵¹ Halbuki, kendi yapısının temellerinin bile sağlam olup olmadığını yoklamak insan aklının doğal bir yazgısıdır Kant’a göre. *Salt aklın*, zihinde *a priori* olarak bulunan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri yerinde kullanıp kullanamayacağını araştırılmasını gerekli gören Kant, bunun tespit edilmesi için analitik ve sentetik yargılar konusunu analiz etmeye yönelir.⁵²

B. Analitik ve Sentetik Yargılar

Kant, öncelikle bilginin özne-yüklem ilişkisinden doğan bir yargı olduğu sonucuna varıyor ve bunun iki türde mümkün olduğunu savunuyordu. Bu yargılar Kant’ın ünlü sınıflamasıyla *analitik* ve *sentetik* yargılardır.⁵³ Kant bu iki yargı türünden birincisini: ‘B yüklemine gizli bir şekilde A’ya ait olduğu durumlar’ ifadesi ile *analitik yargılar*; ikincisini de: ‘B’nin bütünüyle A’nın kapsamının dışında bulunduğu durumlar’ anlatımı ile *sentetik yargılar* olarak adlandırır.⁵⁴ Analitik yargılarda yüklem özne ile özdeşlik bağlantısı vardır, yeni hiçbir bilgi vermezler, mevcut bilgiyi çözümlerler, açıklarlar.⁵⁵ Sentetik olanlar ise, yüklemle özne arasında herhangi bir özdeşlik bağlantısı olmayan, bilgiyi genişletirler, yeni bilgi verirler. Mesela: “Cisimler uzamlıdır”, dediğimiz zaman “uzamlıdır” yüklemi, konuya, kendisinde daha önce bulunmayan bir şey eklemeyi; çünkü cisim kavramının içerisinde uzamlılık (yer kaplama) özelliği zaten bulunmaktadır.⁵⁶ Kant: “Bir cismin yer kaplamasına ilişkin önerme *a priori* olarak kesin önermedir ve deney yargısı değildir. Çünkü deneye yönelmeden önce, kavramda yargımın tüm koşullarına sahibim; bu kavramdan çelişme ilkesine göre yüklemi çıkarabilirim ve bu sayede derhal yargının zorunluluğunun bilincine varabilirim, ki bunu bana deney hiçbir zaman öğretmez,”

⁴⁸ A.g.e., s. 39.

⁴⁹ A.g.e., s. 40.

⁵⁰ A.g.e., a.yer.

⁵¹ A.g.e., a.yer.

⁵² A.g.e., a.yer.

⁵³ A.g.e., s. 41. Kant’ın hükümleri ikiye ayırmasının nedeninin rasyonalizmi terketmeye yönelmesi olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Heimsoeth, a.g.e., s. 71.

⁵⁴ Kant, *Eleştiri*, s. 41.

⁵⁵ Kant’ın bu incelemede yalnızca ‘olumlu’ yargılar için usulamada bulunduğunu hatırlatalım.

⁵⁶ Kant, a.g.e., s. 41; Kant, *Prolegomena*, s. 14.

demidir.⁵⁷ Ama, "dünya bir gezegendir", veya "bütün cisimler ağırdır" dersem, sentetik bir yargıda bulunmuş olurum, yani dünya fikrine ve cisme yeni bir sıfat eklemiş olurum. Şu halde sentetik yargı bilgimi çoğaltır, genişletir, fazlalaştırır ve ayrı bir bilgi oluşturur.⁵⁸ Kant, analitik önermenin bir deney yargısı olamayacağı *a priori* olarak anlaşılması gereken bir önerme olduğunu;⁵⁹ ama sentetik önermelerin deneyim yargısı olması gerektiğini belirtir. Şöyle der Kant: "Analitik bir yargıyı deneyimin üzerine dayandırmak saçma olacaktır, çünkü yargıyı oluşturmak için kavramın ötesine gitmem gerekmez ve bunun için hiçbir görgül kanıt zorunlu değildir."⁶⁰ Analitik önermede deneyime başvurmadan önce verilecek yargı için gereken şartlar şimdiden bulunurlar diyen Kant, yapılması gereken şeyin çelişki ilkesine göre kavramdan yüklem çekilmesi işlemi olduğunu belirtir ve tüm analitik yargıların ortak ilkesinin çelişme ilkesi olduğunu ilave eder.⁶¹ "Bu yolla aynı zamanda yargının zorunluluğunun bilincinde de olabilirim ki, deneyimin bana hiçbir zaman öğretemeyeceği şey budur,"⁶² diyen Kant, zorunluluk düşüncesinin deneyimden çıkmayacağı konusunda Hume ile paralel bir noktaya gelir.

Analitik yargıların bu özelliğinin aksine, sentetik yargılarda durumu şöyle anlatır filozof: " Genel olarak bir cismin kavramına ağırlık yüklemine katmıyor olsam da, bu kavram bölümlerinden biri yoluyla bir deneyim nesnesini belirtir ve bu bölüme bu aynı deneyimin başka bölümlerini kavrama ait olarak ekleyebilirim. Cisim kavramının tümü de bu kavramda düşünülen yer kaplama, sertlik, şekil vb özellikleri yoluyla önceden analitik olarak bilebilirim, ama şimdi geriye, ondan bu cisim kavramını türettiğim deneyime bakarak ağırlığın her zaman yukarıdaki özelliklerle (uzam, sertlik, şekil) bağlı olduğunu bulduğumda ve bu yüklemi kavrama sentetik olarak eklediğimde, bilgimi genişletmiş olurum. Öyleyse ağırlık yüklemine cisim kavramı ile birleşmesinin olanağının zemini deneyimdir."⁶³

Her sentetik yargının zorunlu olarak bilimsel bir bilgi oluşturmayacağı hesaba katılarak şöyle bir akıl yürütme yapılabilir: Bir yargının bilimsel anlamda bir bilgi oluşturması için, onun bütün hallerde doğru olması, yüklemle konu arasında kurduğu bağın rastlantısal değil, zorunlu olması gerekir. *Hava sıcaktır*, yargısı sentetik bir yargıdır, ama içeriği tamamiyle gelip geçici ve mümkündür; çünkü, yarın hava soğuk olabilir; bu durumda bilimsel bir önerme söz konusu değildir. Bu ifade yerine, *sıcaklık genişletir*, ifadesini kullanırsanız, yarın ve daha aylar yıllar sonra da bugün olduğu kadar doğru bir olgu, zorunlu bir önerme ve tam anlamıyla bir bilgi ifade etmiş olursunuz. Ancak bu önermenin bütün durumlarda doğru olabileceğini hangi durumlarda söyleyebileceğiz ? Deney her zaman bize bu bilgileri verir mi ? Mesela sıcaklığın cisimleri genişletmesinin mümkün olmadığı durumlar yok mudur ? İşte bu tür olaylara, insanların alışkanlıklarından ibarettir diyen Hume : "Deney ancak belli sayıda haller gösterdiği için zorunlu ve evrenseli veremez. O zaman deneyle elde edilmiş olan *a posteriori* bilgi evrenseli veremez."⁶⁴ Kant'ın uyanmasına vesile olan Hume'un bu sözü onun, zorunlu, yani bilimsel olmak için bir hükmün aklî veriye dayanması, köklerinin deneyde olduğu kadar akılda da olması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Kant'ın bu düşüncesi, kendisini sentetik *a priori* bir yargının araştırılmasına yöneltmiştir.⁶⁵

⁵⁷ Kant, *Prolegomena*, s. 16; krş. Kant, *Eleştiri*, s. 41.

⁵⁸ Kant, *Prolegomena*, s. 14-15.

⁵⁹ Kant, Kavramları deneysel olsa da bütün analitik yargıların *a priori* olduklarını belirtir, bkz. a.g.e., s. 15.

⁶⁰ Kant, *Eleştiri*, s. 41.

⁶¹ Kant, *Prolegomena*, s. 15.

⁶² Kant, *Eleştiri*, s. 42.

⁶³ A.g.e., a.yer.

⁶⁴ Hume, a.g.e., s. 43.

⁶⁵ Bkz. Kant, *Prolegomena*, s. 15.

A priori özellik taşıyan sentetik yargılara geçmeden önce, Kant'ın, "analitik yargılar tamamıyla çelişme ilkesine dayanırlar ve onların malzeme olarak kullandıkları kavramlar deneysel olsa da olmasa da, doğal yapıları gereği *a priori* bilgilerdir," sözünü hatırlatmak gerekir. "Altın sarı bir metaldir" önermesine bakılacak olursa, altının sarı ve metal olduğu fikri zaten benim zihnimde var olan bir şeydir. "Bunu bilebilmek için benim altın kavramından başka bir şeye ihtiyacım yoktur," diyen Kant, kavramları deneysel de olsa, *bütün analitik önermelerin a priori yargılar olduğunu belirtir*.⁶⁶ Kant'ın analitik yargılarla yetinmeyip, deneyle elde edilen *a posteriori* bilgilerden üstün, pozitif bilimlere ve metafiziğe temel yapacağı, *a priori* özellik taşıyan, ancak yeni bilgi de veren *sentetik* önermelerin peşinde olduğu görülmektedir. Kant, bu özelliği taşıyan yargılara *a priori sentetik yargılar* adını verir ki şimdi ele alacağımız konu budur.

C. A priori Sentetik Yargılar

Aşkın felsefenin asıl problemlerinden birisi de, Kant'ın en çok önem verdiği sentetik yargılardır. Kant'a göre, *a posteriori*, yani sadece deneye dayanan bir yargı bilimsel bir bilgi oluşturmaz. Zorunlu, yani bilimsel bir bilgi olması için, köklerinin aklî bir veriye dayanması, temellerinin deneyde olduğu kadar akılda da olması, yani *a priori* bir yargı olması gerekir.

Kant'a göre *a priori* bilgi zorunlu ve tümel geçer bir bilgidir, böylece sentetik yargılara bir de *a priori* özellik eklendiğinde *sentetik a priori* yargı ortaya çıkıyor. Bu bilgi türü hem bilgimizi genişleten hem de zorunlu ve tümel-geçer olan bir bilgi olacaktır. Nasıl ki nedensellik yasası kozmolojik bir delil olarak kullanılıyorsa, Kant, *a priori sentetik yargıları* hem metafizik, hem de pozitif bilgiler için kanıt değeri taşıyan bir bilgi olarak görmektedir.⁶⁷ Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nin amacı da bu çeşit bilgilerin tespitini yapmak ve geçerliliklerini göstermektir.⁶⁸ Bu durumda *a priori* sentetik yargılar nerelerde bulunmaktadırlar? Kant'a göre en az üç alanda *sentetik a priori yargılarla* karşılaşırız, bunlar: Matematik, fizik ve metafizik alanlardır.

Tüm Matematiksel Yargılar Sentetiktir: Kant'a göre gerçek matematiksel önermeler analitik değil her zaman *a priori sentetikler*, deneyimden türetilmeyecek olan zorunluluğu kendilerinde taşırlar.⁶⁹ Kant: " Her şeyden önce şuna işaret etmek gerekir: asıl matematik yargılar deneysel değil, her zaman *a priori* yargılardır; çünkü deneyden çıkarılamayacak bir zorunluluğu birlikte getirirler. Eğer bu kabul edilmeyecek olursa, ben de önermemi saf matematikle sınıflandırırım; onun kavramının birlikte getirdiği gibi, saf matematik deneysel bilgi değil, yalnızca saf *a priori* bilgi içerir"⁷⁰ sözleriyle bu görüşünü pekiştirir.

Fizik de *sentetik a priori* yargıları kendi içerisinde taşır: Kant, burada iki önermeye değineceğinden bahisle şunları belirtir: "Maddi dünyanın bütün değişimlerinde madde sayısı değişmeksizin kalır; ve tüm hareket iletimlerinde etki ve tepki sürekli birbirlerine eşit olmalıdırlar. İki önermenin de yalnızca zorunlu ve dolayısıyla *a priori* kökenli olmakla kalmadıkları, ama sentetik de oldukları açıktır. Çünkü madde kavramında onun kalıcılığını değil ama yalnızca kapladığı mekândaki bulunuşunu düşünürüm. Öyleyse gerçekte madde kavramının ötesine geçer ve ancak böylelikle onda düşünmediğim bir şeyi ona *a priori* eklenmiş düşünürüm. Önerme öyleyse analitik değildir, tersine sentetiktir ve gene de *a priori* düşünülür."⁷¹

Kant'a göre metafiziğin bütün yargıları, eğer güvenilir bir bilgi olmak iddiasını gerçekleştirmek istiyorsa, *a priori* sentetik yargılar olmalıdır.⁷² Kant, "metafiziğin asıl

⁶⁶ Bkz. Kant, *Prolegomena*, s. 15.

⁶⁷ Bkz. Heimsoeth, *a.g.e.*, s. 73.

⁶⁸ Gökberk, *a.g.e.*, s. 478-479.

⁶⁹ *A.g.e.*, a.yer.

⁷⁰ Kant, *Eleştiri*, s. 41; Kant *Prolegomena*, s. 14.

⁷¹ Kant, *Eleştiri*, s. 44.

⁷² *A.g.e.*, s. 44.

işi *sentetik a priori önermelerdir*, ve yalnızca bu onun amacını oluşturur,” der.⁷³ Bunu gerçekleştirirken analitik yargılara gerek duyar. Kant'a göre, “*sentetik a priori* önermelerin, üstelik felsefî bilginin alanı içinde meydana getirilmesi, metafiziğin asıl içeriğini oluşturur.”⁷⁴

Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, bilgi nedir ? Sorusunun cevabı Kant'a göre: “*Sentetik a priori* bir yargıdır.”⁷⁵

III. Transcendental Felsefe

Kant, insan aklının bilgi formlarının araştırılması işlevine *aşkın* (transcendental) *felsefe* adını verir. Bu terim, Kant felsefesinin anahtar terimlerinden birisi olarak kabul edilir. Alman idealistleri tarafından da kullanılan *transcendental* terimi, daha önce skolastik felsefede kullanıldığı anlamdan farklı bir anlamda kullanılmıştır. Kant, *transcendental* felsefeyi, yalnız nesnelere değil, aynı zamanda nesnelere elde edilen bilginin çeşitleriyle de uğraşan, bilginin *a priori* yanını araştıran felsefe olarak tanımlamıştır.⁷⁶ Şimdi de, Kant'ın bilgi felsefesinin temeli kabul edilen, zaman ve mekân gibi sezginin salt formları olan konuların analiz edildiği *transcendental aesthetik* ile, yine bilgi felsefesinde önemli bir yer tutan “kategoriler” in incelendiği *transcendental analitik* konularının yer aldığı bölümlere bir bakalım.

A. Transcendental Aesthetik (Duyarlığın Eleştirisi)

Kant, felsefî soruşturmasının en önemli konusunu oluşturan insanın anlama yetisinin *a priori* olarak sahip olduğunu düşündüğü bilgi formlarını bulmayı kendisine bir görev sayarak işe başlamıştır. Bu çalışmada insan aklını bilgi kuramı açısından tahlil ederek, orada bulunan form ve ilkeleri açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu, kendisini tanımak isteyen aklın ilk ve en büyük görevidir. Ancak bundan sonra aklın asıl kritiğini yapmak, aklın kullanılabileceği yerlerin sınırlarını çizmek mümkün olacaktır.⁷⁷ Filozof, “*a priori* duyarlığın tüm ilkelerinin bir bilimini *aşkınsal estetik* olarak adlandırıyorum”,⁷⁸ dediği, ilk büyük bölümde, nesnelere duyarlık tarafından insana verilmesi ve bunun sonucunda sezginin meydana gelmesi ile ilgili süreci anlatır. Bu sezgiler anlık (müdrük) yoluyla düşünülürler ve kavramlar da onlardan doğarlar. Bahsedilen süreçte duyum bilgisinin salt (arı) formları olan *zaman* ve *mekân* Kant'ın üzerinde durduğu iki *a priori* unsurdur.⁷⁹ Başka bir ifadeyle, “mikân ve zaman, kendileri duyulara konu olmaksızın, duyulur fikirlere çerçeve hizmeti gören *a priori* fikirlerdir.”⁸⁰

Kant, bu bağlamda, daha önce rasyonalistlerin, bilgiyi kavramlar üzerinde bir çalışma olarak görme geleneği ile, Locke'un öncülük ettiği İngiliz ampirik geleneğindeki, duyu algılarının bilginin temeli olarak görülmesini, değiştirip yepyeni bir anlayış ortaya koydu. Bu anlayış idrak ve kavrama dayalı bir bilgi anlayışını öngörüyordu. Bir yanda duyularla elde edilen görünüm, diğer yanda anlama yetisinin düşünce ile bağlantılar kuran yanı bulunuyordu.⁸¹ Kant bunu da “sezgiler olmaksızın kavramlar boş, kavramlar olmaksızın sezgiler kördürler” sözüyle ifade etmişti.⁸²

Bir şeyin duyarlığımız üzerinde meydana gelme etkisine duyum denildiği bilinmektedir. Kant duyular vasıtasıyla bir şey hakkında vuku bulan sezgiye başka bir tabirle doğrudan doğruya harici tesirler hakkındaki bilgiye ampirik adını vermektedir. İşte duyarlık yardımıyla meydana gelen bir sezginin konusuna *phenomene* denilir.

⁷³ Bkz Kant, *Prolegomena*, s. 20.

⁷⁴ A.g.e., a.yer.

⁷⁵ Kant, *Eleştiri*, s. 43.

⁷⁶ A.g.e., s. 47.

⁷⁷ Kant, *Eleştiri*, s. 37-38.

⁷⁸ A.g.e., s. 52.

⁷⁹ A.g.e., s. 51.

⁸⁰ Weber, a.g.e., s. 316.

⁸¹ Heimsoeth, a.g.e., s. 76.

⁸² Kant, a.g.e., s. 66.

Gerçekte bir cismin zihnimizde meydana gelen hayalinde, bir kere doğrudan doğruya duygulardan ibaret olan, töz, kuvvet, bölünebilirlik vb. ve sertlik, renk, koku gibi özellikleri ayırt ettikten sonra, onların belirli bir *zamanda yer kapladıklarını* görürüz. İşte, Kant'a göre bu zaman ve mekân, yukarıda sayılan nitelikler ayrılrsa bile zihinden asla ayrılmayan, kesinlikle duyumun ürünü olamayan, *a priori* salt formlar olmuş oluyorlar.⁸³

1. Mekân

Kant, mekânın, dış dünyada nesnel bir gerçekliği olan yapılar, dış dünyadan soyutlama yoluyla türetilen kavramlar değil de *a priori* yorum formları, öznel sezgiler olduğunu söylemiştir.⁸⁴ Mekân haricen bilinemez, deneyle elde edilemez, ancak sezgi yoluyla bilinebilir.⁸⁵ Mekân duyu bilgisinin salt formudur. Mekân kavram değil bir görüdür (Anschauung).⁸⁶ Çünkü tek tek mekânlar mekân kavramının altına konamazlar. Tek tek mekânların mekân ile ilintileri, parçaların bütüne olan ilintisi gibidir. Tek tek mekânlar (mekân parçaları) bir ve aynı mekân içinde yer alırlar.⁸⁷ Çünkü mekân birliği içerir,⁸⁸ gerçekte muhtelif yerlerden, mekânlardan bahsedebiliriz. Bundan anladığımız anlam tasavvur ettiğimiz mekânın muhtelif cüzlerine işaret etmektir. Mesela insan birliği gerçek mefhumu değil soyut birliği ifade eder. Hakiki birlik insan kelimesinin ifade ettiği anlamda değil, o mefhum dahiline giren Ahmet, Mehmet vb. fertlerdedir.⁸⁹

Kant'a göre mekân, dış deneyimlerden türetilen izafî bir kavram değildir. Çünkü maddi bir cisim idrak edebilmek için o cisme ait olan duyguları dış bir mekâna affetmemiz gerekir. Buna göre mekân tasavvuru haricî görüngünün ilişkilerinden tecrübi yolla elde edilemez.⁹⁰ Demek ki mekân tasavvuru bir mahal içinde yer tutmaya muhtaç olan duyumdan öncedir. Mekân deneyin şartıdır mekân olmadan tecrübe olamayacağı için mekânın deneyden önce olması gerekir. Bu durumda duyumun mekânı doğurduğu anlamsız bir iddia olmaktan başka bir şey olamaz.

Buradan çıkarılabilecek sonuç: Mekânın, ne mukayesenin ne de tecrübenin ürünü olmadığı, aksine *a priori* sezgiden meydana geldiğidir.⁹¹ Bir de mekân için şu söylenebilir: Hiçbir kavram, kavram olarak, sanki kendi içinde sonsuz bir tasarımlar çokluğunu kapsıyormuş gibi düşünülemez. Gene de mekân öyle düşünülür (çünkü mekânın tüm bölümleri sonsuza kadar bir aradadırlar)⁹²

2. Zaman

Zaman için de mekân hakkında söylenenler aynen geçerlidir. Zaman da mekân gibi tecrübe veya benzer tefekkürün sonucu değildir.⁹³ Çünkü her tecrübe birlikteliği, veya art arda olmayı gerektirir. Bütün tecrübelerin bu suretle zaruri şartı olan zaman nasıl tecrübeden çıkabilir ? Mekân ile zaman süjenin gözlükleri gibidirler.⁹⁴

Madem ki her türlü değişimin anlaşılması ancak zaman ile mümkün oluyor, o halde bütün tecrübelerimizde zamanın bir hakikat ifade etmesi doğaldır. Fakat tecrübenin şartı olması dışında zaman mutlak bir hakikati ifade edebilir mi ? Zaman mutlak bir varlık, yahut tecrübe ile bilemeyeceğimiz "kendinde şey"e ait bir özellik sayılabilir mi ? kriticizm şüphesiz bu soruya olumsuz cevap vermeyi gerektirir. Çünkü

⁸³ Kant, *a.g.e.*, a.yer.

⁸⁴ *A.g.e.*, s. 56.

⁸⁵ *A.g.e.*, s. 52.

⁸⁶ *A.g.e.*, a.yer.

⁸⁷ *A.g.e.*, s. 53; Gökberk, *a.g.e.*, s. 476

⁸⁸ Kant, *a.g.e.*, a.yer.

⁸⁹ M. Emin, *a.g.e.*, s.71.

⁹⁰ Kant, *a.g.e.*, s. 53.

⁹¹ *A.g.e.*, a.yer.

⁹² *A.g.e.*, a.yer.

⁹³ Kant, *Eleştiri*, s. 56.

⁹⁴ Gökberk, *a.g.e.*, s.476; William S. Sahakian, *Felsefe Tarihi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 1997, s. 158

zaman zihnin ancak tecrübeye, duyulura tatbik edilen bir suretidir. Zamanın tecrübe dışında değeri sadece zihni bir mefhum olmasından ibarettir.⁹⁵

B. Transcendental Analitik (Kategoriler Kuramı)

Bilginin iki kaynağının duyular ve akıl olduğunu tespit eden kant, duyularımızın salt formları olan *zaman* ve *mekân*'dan sonra, sıranın düşünme ve onun ilkelerine geldiğini belirterek, kavramlar kuran, yargılayan bu fiilin formları üzerinde de kendine özgü bir sistem geliştirmiştir. Modern felsefede kategorilerin yeni bir tarzda incelenmesine ilk kez Kant girişmiştir. "Kant'ta kategoriler, "görüşleri" kalıp kalıp kalıplayan, biçim biçim biçimleyen, bağ bağ bağlayan kalıplardır."⁹⁶ Ona göre kategorilerin hiçbir metafizik özü yoktur; aksine onlar zihnimizin ideal ve tecrübeden önceki *a priori* formlarıdır ve biz deneyi de onlarla yaparız.⁹⁷ Aristoteles'ten beri gelen ve mantığın genel kuralları olarak nesnelere yola çıkılarak tespit edilen kategorileri Kant, bizzat düşünen akıldan yola çıkarak biraz farklılıkla ama tamamen farklı bir amaçla yeniden değerlendirmiştir. Hattâ Aristoteles'le arasındaki farklılığa şu sözlerle dikkat çekmiştir: "Bu temel kavramları araştırmak Aristoteles gibi keskin bir düşünürce yaraşır girişimdi. Ama hiçbir ilkesi olmadığı için, onları yalnızca önüne çıktığı gibi toplamış ve bunlardan ilkin kategoriler (yüklemler) adını verdiği onunu yakalamıştı. Daha sonra bunlara arka-yüklemler adıyla beşini daha bulduğuna inanmış olmasına karşın, gene de tablosu eksik kalmıştır."⁹⁸ Necati Öner de, Kant'a göre kategoriler müdrikenin *a priori* kalıplarıdır dedikten sonra Aristoteles'in kategorileri ile Kant'ın kategorilerinin çok farklı olduğunu ilave etmektedir. Öner, Kant'a göre kategoriler *zihne* ait iken Aristoteles'e göre *varlığa* aittir demektedir.⁹⁹

Kant, *Prolegomena*'da, duyular ile elde edilen bilgilerin ancak anlama gücü ile objektif bir yargı haline gelebileceğini belirttikten sonra, anlama yetisinin duyu algılarının anlaşılmasını sağlayan bir yeti olduğunu vurgular. Kant'ın, kavramsız idraki kör addetmesi, düşünce olmaksızın duyu verilerinin bir anlam teşkil etmeyeceğinin belirtilmesi anlamına geliyor kuşkusuz. Kant anlaşılır bir örnekle, duyu algısındaki sübjektiflik ve zorunsuzlukla, işe anlama yetisi (verstand) karıştığında ortaya çıkacak objektiflik ve zorunluluk niteliğini açıklar. Şu misali verir Kant: "Güneş ışınları taşa vurursa, o taş ısınır. Bu yargı, ben veya başkalarınca bu ne kadar sık algılanırsa algılandırınsın, sırf bir algı yargısıdır ve hiçbir zorunluluk içermez; algılar yalnızca alışılacak şekilde bağlanmış bulunurlar. Oysa eğer 'güneş taşı ısıtır' dersem, o takdirde algıya bir de anlama yetisinin neden kavramı eklenir; bu kavramda ısı kavramı güneş ışığı kavramıyla zorunlu olarak bağlanır ve sentetik yargı zorunlu olarak genel-geçer, dolayısıyla nesnel bir algıdan deneye dönüşür."¹⁰⁰ Kant, görümlerin (anschauung) anlama yetisinin *a priori* kavramlarından bağımsız bir geçerliliği olmayacağı için söz konusu ettiği geçerli yargıları sağlamak için mantıksal bir çizelge oluşturmuştur. Yargıların Mantıksal Çizelgesi adını verdiği tabloyu örneklerle şu şekilde verebiliriz:

Niceliğe göre: Tümel yargı: Bütün insanlar ölür. Tikel yargı: Bazıları filozoftur. Tekil yargı: Ahmet matematikçidir.

Niteliğe göre: Olumlu yargı: İnsan ölümlüdür. Olumsuz yargı: Ruh ölümlü değildir. Sınırlayıcı yargı: Ruh ölmezdir.

Bağlantıya göre: Kesin yargı: Tanrı âdildir. Koşullu yargı: Eğer Tanrı âdilse kötülerini cezalandırır. Ayırıcı yargılar: Yunanlılar veya Romalılar eskiçağın ilk kavimleridir.

⁹⁵ M. Emin, *a.g.e.*, s. 74.

⁹⁶ Mübahat Küyel, *Felsefeye Başlangıç*, Ankara 1976, s. 106.

⁹⁷ Hilmi Ziya Ülken, *İlim Felsefesi*, s. 123.

⁹⁸ Kant, *Eleştiri*, s. 77-78.

⁹⁹ Prof. Dr. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1982, s. 32.

¹⁰⁰ Kant, *Prolegomena*, s. 51-52.

Kipliğe göre: Problematik yargı: Gezegenlerde belki yaşayanlar vardır. Tahkiki yargı: Dünya yuvarlaktır. Zorunlu yargı: Tanrının âdil olması gerekir.¹⁰¹

Kant bu yargı türlerinin hepsinin, anlama yetisi kavramlarının aşkın çizelgesi dediği kategorilerden birisine denk geldiğini belirtiyor. Arı Zekâ içerisinde *a priori* olarak bulunduğunu söylediği kategorilerin yalnızca, sezginin verilerini anlamaya yaramadığını, bütün bilgilerin ve deneyimin yönetici ilkeleri olduğunu da belirtiyor. Kant, duyularla elde ettiğimiz şeyleri kategoriler aracılığıyla terkip edeceğimizi ve bu şekilde düşüncelerimizin oluşacağını savunur. Kant mantık bilimlerinin eskiden beri kullandıkları kategorileri bazı değişikliklerle düşünmenin metotlu yöntemini tespit etmede kullanmıştır. Biz burada bir tablo içerisinde kategorileri yargıların mantıksal türleri ile eşleştirerek vermek istiyoruz.

Kategoriler Yargıların mantıksal türleri

Nicelik	Birlik (unité) Çokluk (pluralité) Tümlük (totalité)	Tümel = Küllî = Üniversal Tikel = Cüzî = Particulier Tekil = Şahsî = Singulier
Nitelik	Gerçeklik (réalité) Olumsuzluk (negation) Sınırlılık (limitation)	Olumlu = Affirmatif Olumsuz = Negatif Belirsiz = İndefini
Görelilik (Bağlantı=Relation)	Cevher ve ilinti Nedensellik, bağımlılık Ortaklık veya karşılıklı eylem	Yüklemli = Categoriue Şartlı = Hypotetique Ayrık = Disjonetif
Modalite Gerçeklik=realite	İmkan-ımkansızlık Varolma-varolmama Zorunluk-olumsallık	İhtimal = Problématique Tahkiki = assertorique Zorunlu = Apodictque ¹⁰²

Yukarıda verilen tablo iyice incelendiğinde Kant'ın yargılardan kategorileri nasıl çıkardığı görülecektir. Zihin, tümel, tikel, tekil, ayrık, şartlı vb. şeklinde ayırdığımız düşünceleri tecrübî olarak elde ettiğimiz duyumlara, niteliklere, nedensellik ve cevher bağlantısı ile ortaya çıkacak sentez gücünü katarak bu yargıları ortaya çıkarıyor. İnsanın anlama yetisinde (verstand) bu kategoriler *a priori*, zorunlu olarak olmasaydı yukarıda nitelikleri sayılan yargılar ortaya çıkamazdı.¹⁰³

C. Analitiklerin Sonucu: Fenomen ve Numen

Kant, mekân ve zaman gibi aklın salt formları olan sezgi araçlarını kategoriler yardımıyla bilgiye dönüştürürken, insan aklının bilgiyi ortaya çıkarmada gösterdiği çalışma düzenini ve sınırlarını da çizer. Kant'a göre, duyularla alınan izlenimler zihnin salt formları olan mekân ve zaman yardımıyla sezgi haline dönüşür; anlama yetisi (verstand) de, sezgileri birleştirmek ya da ayırtırmak suretiyle bir sentezde bulunarak hüküm verir ve böylece bilgi ortaya çıkar. Bu süreç, pozitif bilgi diyebileceğimiz, deney ya da gözlemlerle elde edilen fenomenolojik bilgidir. Kant'ın belki de en önemli yönü, insan aklının, sonucu ne olursa olsun, bu bilgi ile

¹⁰¹ Krş. Weber, *a.g.e.*, s. 310-311.

¹⁰² Kategoriler Tablosu ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kant, *Eleştiri*, s. 77.

¹⁰³ Krş. M. Emin, *a.g.e.*, s. 77.

yetinemeyeceği gerçeğinden hareket ederek, metafizik bilginin mümkün olup-olmayacağını, mümkünse nasıl olduğunu tespit etmesidir.¹⁰⁴

Kant, anlama yetisinin kavramlarının yalnızca deneysel olarak kullanılabilirlikleri, aşkınsal olarak kullanılamayacakları görüşünü taşır.¹⁰⁵ Duyu verileri ile elde edilen bilgi alanını *fenomen* olarak ifade eden Kant, insan yetilerinin mekân-zaman ve kategoriler yardımıyla ancak bu alanı bilebileceğini belirtir. Kant'a göre, *a priori* ilkelere sahip olan, anlama yetisinin (verstand) saf kavramları, deney nesnelere uzaklaştığı zaman ve kendi başına şeylerle (*noumena*) ilgili alanlara karıştırıldıkları zaman anlamlarını tamamen yitirirler.¹⁰⁶ Kant açıkça şunu söyler: "Bütün *sentetik a priori* ilkeler, olanaklı deneyin ilkelerinden başka bir şey değildir ve hiç bir zaman kendi başına şeylerle (*noumena*) ilişki içine sokulamazlar, ancak deneyin nesnelere olarak görünüşlerle ilgi içine sokulabilirler."¹⁰⁷ Kant, kategorilerin deney dışına götürülmesini, aklın yanlış yola saptırılması olarak değerlendirir ve numenleri mevcut bilgilerle aklın bilemeyeceğini belirtir.¹⁰⁸ Kant, anlama yetisinin (verstand) bizzat, kendinde şeyleri (*noumena*) irdelemek için kategorileri kullanamayacağını açıkça bileceği kanısındadır. "Çünkü kategoriler yalnızca uzay ve zamandaki sezgilerin birliği ile bağlantı içinde anlam taşırlar," der Kant.¹⁰⁹ Bu nedenle kategorilerin kullanımı bir duyu nesnesinin ötesine kesinlikle gidemez, buna zorlanırsa anlamları tamamıyla kaybolur gider, filozofa göre.¹¹⁰

Fenomen numen ayırımında Kant'ın son sözü şudur: "Duyular bize nesnelere göründükleri gibi, anlama yetisi ise oldukları gibi sunar dersek, bu ikinci anlatım aşkınsal anlamda değil, görgül anlamda alınmalıdır... Çünkü bunlar bizim için her zaman bilinmez olarak kalacaklardır; giderek böyle aşkınsal bir bilginin genel olarak olanaklı olup olmadığı, en azından kategorilerimizin altında duracak türde bir bilgi olup olmadığı bile bilinemez kalacaktır."¹¹¹

SONUÇ

Bilgi problemi, klasik soruları ve onlara verilmeye çalışılan cevaplarla, çerçevesi genişletilerek bugün de felsefenin en önemli problemlerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Herakleitos (540-480) ve Parmenides (540-?)'le başlayıp, çağlar boyunca süren bilgi felsefesine ilişkin tartışmalar, özellikle Kıta Avrupası felsefecileri ve İngiliz Ampristleri tarafından teknik anlamda geliştirilmiş, Kant ile en üst düzeyine ulaşmıştır. Bilgi kuramı, rasyonalizm-ampirizm, dogmatizm- sepsizm bağlamındaki mücadelesine, Kant'ın sayesinde, hiç değilse bir süre, mola verme durumunda kalmıştır. Ünlü filozofun güçlü sentezi sayesinde ulaşılan bu önemli aşama, kesinlikle onun hanesine yazılması gereken bir başarı noktasıdır. Önceleri kısmî olarak ele alınmış olsa da, akıl konusunu, gerek bilgiye ilk kaynak olması bakımından, gerekse duyularla elde edilen tecrübelerin bilgi değeri kazandırılması ameliyesine katkısı bakımından, çok ayrıntılı bir şekilde inceleyen bir filozoftur Kant. Aklın şecerelerini çıkaran filozof nitelemesi, Kant'a hem çok yakışan ve hem de onu en güzel şekilde özetleyen bir ifade olur diye düşünüyoruz. Akıl eleştirisindeki bu başarıyı deney konusunda da gösterdiğini rahatlıkla söylemek mümkündür.

Kant kendi ifadesi ile "Hume aracılığıyla dogmatik uykusundan uyandıktan" sonra, kritik felsefesini kurmuş ve deyim yerindeyse, insan aklının ve duyuların

¹⁰⁴ Kant, aklın, hiçbir zaman verilen bilgilerle yetinemeyeceğini, dolayısıyla aşkınsal ideleri de bir şekilde merak edeceğini, bu nedenle hiç değilse ona bir sınır çizilebilir için çaba gösterilmesi gerektiğini belirtir. Bkz. Kant, *Prolegomena*, s. 108.

¹⁰⁵ Bkz. Kant, *Eleştiri*, s. 158.

¹⁰⁶ Kant, *Prolegomena*, s. 64.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 65.

¹⁰⁸ Bkz. a.g.e., s. 85.

¹⁰⁹ Bkz. Kant, *Eleştiri*, s. 161.

¹¹⁰ A.g.e., s. 162.

¹¹¹ A.g.e., s. 163.

sınırlarını tespit ederek, ilk aşamada şüpheli bir aşamaya ulaşmış, ancak burayı geçici bir durak olarak görmüş, Hume'un karaya oturtmuş olduğu gemiyi, bir deniz haritası ve pusulaya sahip kaptanla yeniden denize açmış,¹¹² daha mutedil, eklektik bir sonuca varmıştır. Kant, klasik metafizikçilerin pozitif bilimlerin yöntemiyle öğrenmeye çalıştıkları metafizik bilgilerin bu yöntemlerle bilinmeyeceğini ispat etmiştir. Felsefeye *numen* ve *fenomen* diye yeni kavramlar kazandırarak, bu iki alanın kendine özgü çabalarla tamamen farklı bir şekilde öğrenilebileceğini göstermiştir. İdealist olmakla tavsif edilmesine karşın o, felsefe tarihinde Platon'la özdeşleşen idealist anlayışla kendisinin idealizmi arasındaki farkı göstererek, uçsuz bucaksız bir idealizm anlayışı yerine, aklın da hesaba katılması gerektiğini belirttiği yeni bir idealizm türü ortaya koymuştur. Rasyonalist kabul edilmesine rağmen daha önceki filozoflardan, aklın her şeyi bilemeyeceğine ilişkin getirdiği kanıtlar ve deneyimin bilginin kaynağı olduğu tespitiyle ayrılmış, onların paralelinde katı bir rasyonalist olmadığını da ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Barbe**, Abbé, *Tarih-i Felsefe*, çev. Bohor İsrâil, İstanbul 1331.
- Bolay**, Prof. Dr. Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Cevizci**, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1999.
- Faguet**, Emile, *Yeni Felsefe Tarihi*, çev. Ahmet Hidayet, İstanbul 1927.
- Gökberk**, Macit, *Felsefe Tarihi*, Ankara 1967.
- Habermas**, Jürgen, *Bilgi ve İnsansal Bilgiler*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul 1997.
- Heimsoeth**, Heinz, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, İstanbul 1967.
- Hume**, David, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Chicago 1927.
- Kant**, İmmanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İonna Kuçuradi Ülker Gökberk, Füsün Akatlı Ankara 1994.
- *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İonna Kuçuradi, Ankara 1995
- *Gelecekteki Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi-Yusuf örnek, Ankara 1995.
- *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 1993.
- Kongar**, İhsan, *Felsefe*, İstanbul 1952,
- Küyel**, Mübahat, *Felsefeye Başlangıç*, Ankara 1976.
- Locke**, John, *İnsan Anlağı Üzerine Bir deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul 1996.
- Magee**, Bryan, *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul 2000.
- Mehmet Emin**, *Kant ve Felsefesi*, İstanbul 1339.
- Mengüşoğlu**, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1992.
- Öner**, Prof. Dr. Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1982.
- Russell**, Bertrand, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul 1996.
- Sahakian**, William S., *Felsefe Tarihi*, çev. Aziz yardımcı, İstanbul 1997.
- Thilly**, Frank, *Felsefe Tarihi*, çev. İbrahim Şener, İstanbul 1995.
- Ülken**, Hilmi Ziya, *İlim Felsefesi*, Ankara 1969.
- *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara 1972.
- *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1928.
- Weber**, Alfred, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul 1993.

¹¹² Bkz. Kant, *Prolegomena*, s. 10.